

נשים נפגעות אלימות בהליכי חדלות פירעון

פרק מפרויקט הטמעת חשיבה מגדרית בהליכי חדלות פירעון ושיקום כלכלי

מבוא:

הקליניקה לעריכת דין קהילתית במרכז האקדמי לחשפט ולעסקים ברמת גן (להלן: "הקליניקה"), ועמותת רוח נשית-עצמאות כלכלית לנשים נפגעות אלימות (להלן: "רוח נשית"), יזמו פרויקט שמטרתו לקדם הטמעת חשיבה מגדרית בהליכי חדלות פירעון ושיקום כלכלי. זאת לאור צורך שעלה מן העבודה היומיומית עם נשים המתמודדות עם מצבי חיים קשים.

במסגרת הפרויקט, הקליניקה ורוח נשית יזמו מפגש חשיבה בנושא הטמעת חשיבה מגדרית בהליכי חדלות פירעון ושיקום כלכלי, אשר התקיים ביום 4.6.20. במפגש השתתפו חוקרות מהאקדמיה, עורכות דין, עובדות סוציאליות ונציגות מארגוני שטח המלווים נשים מקבוצות מודרות המצויות בחובות ואשר זקוקות לשיקום כלכלי. במהלך הדיון התברר כי נשים המצויות בהליכי חדלות פירעון מתמודדות עם בעיות שונות מאלה עימן מתמודדים גברים; זוהו סוגיות הרלוונטיות בעיקר לנשים; וזוהו נקודות זמן משמעותיות בהליכי חדלות פירעון, לגביהן יש להדגיש היבטים מגדריים. עוד עלה בדיון הצורך להתייחס באופן ממוקד לקבוצות ספציפיות של נשים, כגון נשים נפגעות אלימות, נשים נפגעות או שורדות זנות, נשים מקבוצות מיעוט כמו נשים ערביות או נשים חרדיות, נשים צעירות, אימהות חד הוריות, ועוד. מהמפגש עלה כי נשים בכלל, ונשים מקבוצות מסוימות בפרט, עלולות להיתקל בחסמים ייחודיים בהקשר של חדלות פירעון ושיקום כלכלי. המסקנה הייתה כי כדי להבין זאת לעומק נדרשת הטמעת חשיבה מגדרית ביחס לחוק חדלות פירעון ושיקום כלכלי, תשע"ח-2018.

המסקנה שיש להתייחס לבעיות המיוחדות עימן מתמודדות נשים במסגרת חוק חדלות פירעון ושיקום כלכלי, היא מסקנה שמתיישבת עם ההכרה המקובלת בימינו כי לגברים ולנשים יש צרכים נבדלים וכי מדיניות משפטית יכולה להשפיע עליהם בצורות שונות. אחד האמצעים המרכזיים לקידום שוויון מגדרי הינה הגישה של הטמעת חשיבה מגדרית בתהליכים ובמדיניות (Gender Mainstreaming). גישה זו קיבלה ביטוי במסמכים בינלאומיים שונים. עיקרה הוא קביעת מדיניות תוך הכרה בצרכים הנבדלים של נשים וגברים ובהשפעות השונות שעשויות להיות למדיניות עליהם, ופיתוח מענים מותאמים לצרכים אלו.¹ במסגרת הטמעת חשיבה

¹ החלטת ממשלה 2331 מיום 14.12.14, "קידום שוויון מגדרי והטמעת חשיבה מגדרית".

מגדרית, יש לשלב סוגיות מגדריות ונקודת מבט מגדרית בקביעת מדיניות וחקיקה בכל תחומי הכלכלה והחברה, וכן בהקצאת משאבים ליישום מדיניות וחקיקה ובמעקב אחר יישומן.²

מדינת ישראל אימצה גישה זו באמצעות החלטות ממשלה. בהחלטת ממשלה 2331 מיום 14.12.14, העוסקת ב"קידום שוויון מגדרי והטמעת חשיבה מגדרית", נקבע בין היתר כי על משרדי הממשלה לפעול להטמעת חשיבה מגדרית בתהליך תכנון תכניות העבודה. בהחלטת ממשלה מס' 2084 מיום 7.10.14, נקבעה חובת ניתוח מגדרי על כלל תקציב המדינה. עוד נקבע בתיקון משנת 2007 לחוק הרשות לקידום מעמד האישה, התשנ"ח-1998, בסעיף 1 לחוק, כי אחת ממטרות החוק היא "להבטיח כי בהליכי החקיקה ייבחנו השלכות החקיקה המוצעת על השוויון בין נשים לגברים".

לאור אימוץ הגישה של הטמעת חשיבה מגדרית בקביעת מדיניות וחקיקה על ידי מדינת ישראל, ולאור המסקנות שעלו מהמפגש שהתקיים ב-4.6.20, הקליניקה ורוח נשית סבורות כי יש מקום לבחון לעומק כיצד משפיעים ההליכים לפי חוק חדלות פירעון ושיקום כלכלי באופן ייחודי על נשים – נשים בכלל, ונשים מקבוצות מוגדרות באוכלוסייה. כאמור, למרות העובדה שההליכים על פי חוק חדלות פירעון ושיקום כלכלי מנוסחים באופן נייטרלי מבחינה מגדרית, עלה מן המפגש כי נשים וגברים מתמודדים עימם אחרת. בנוסף, יש להזכיר כי אחת מהתכליות המרכזיות של חוק חדלות פירעון ושיקום כלכלי היא תכלית השיקום של היחיד המצוי בחובות. על מנת שהמדינה תוכל לעמוד בתכלית זו, גם בהתייחס לנשים אשר מצויות בחובות, יש לבחון ולהתייחס לבעיות הייחודיות להן מעצם היותן נשים.

ממחקרים עולה כי בהקשר של חובות, ניתן להצביע על הבדלים מגדריים. זאת הן לגבי הסיבות להיווצרות חובות, הן ביחס לסוגי החובות והן ביחס לאופן ההתמודדות עם החובות. כך, למשל - גברים צוברים יותר חובות מנשים; ההחלטות לגבי נטילת הלוואות עבור המשפחה מתקבלות לרוב על ידי הגבר ולא על ידי בני הזוג ביחד; לנשים יש יותר חובות שקשורים לרכישת מוצרים עבור משק הבית, הילדים ובן הזוג, בעוד שלגברים יש יותר חובות שקשורים לעסק שפשט רגל, לאי תשלום מזונות ילדים או לרכישת רכב. ההסבר להבדלים אלה נעוץ, בעיקרו, ביחסי הכח הבלתי שוויוניים הקיימים בין גברים ונשים במשפחה ובשוק העבודה, בתפקידים המגדריים ובציפיות החברתיות השונות שיש מנשים ומגברים בנוגע להתנהלות עם כסף - ציפיות המבוססות על סטראוטיפים מגדריים דיפרנציאליים. בנוסף, קיימים גם הבדלים מגדריים

² <https://eige.europa.eu/gender-mainstreaming/what-is-gender-mainstreaming>; יעל חסון וולריה סייגלשיפר "לתוך הזרם המרכזי: הטמעת חשיבה מגדרית במדיניות הכלכלית" קפיטליזם ומגדר – סוגיות פמיניסטיות בתרבות השוק (רונה ברייר-גארב ואח' עורכות, 2017), 64, 65.

באוריינות הפיננסית וביחס לבעלות על רכוש. מדיניות שמתייחסת לחובות צריכה לקחת בחשבון הבדליים כאלה.³

מסמך זה הוא חלק ראשון מתוך הפרויקט, העוסק בהיבטים מגדריים הקשורים בחדלות פירעון ושיקום כלכלי, והוא **מתמקד בנשים נפגעות אלימות**. מטרתו הן, ראשית, להציג ידע בנוגע לנשים נפגעות אלימות עם חובות, ושנית, להציע שורה של **המלצות פרקטיות** שניתן ליישם בהליכי חדלות פרעון. בהמשך הפרויקט נבחן אוכלוסיות נשים אחרות באותו האופן, והכל על מנת להביא ידע לגורמים הרלוונטיים לשם יצירת פתרונות מעשיים שיקלו על שיקום נשים המצויות בהליכי חדלות פירעון.

Julia Callegari, Pernilla Liedgren & Christian Kullberg, "Gendered Debt – A Scoping Study Review of Research on Debt Acquisition and Management in Single and Couple Households" 23(5) **European Journal of Social Work** (2020) 742.

נשים נפגעות אלימות בהליכי חדלות פירעון

"הפסקתי לעבוד בעקבות האלימות שלו, הסכמתי לעשות כל דבר שאמר. היו לנו שני חשבונות נפרדים אבל אני שילמתי את כל ההוצאות השוטפות של משק הבית ולכן כל החוב על שמי, בינתיים הוא גם גנב לי צ'קים. הגעתי למקלט (לנשים נפגעות אלימות, יחד עם הילדים) ולא הצלחתי לעמוד בתשלומים. עכשיו אני בפשיטת רגל".⁴

1. ההשלכות הכלכליות של אלימות נגד נשים

לאלימות נגד נשים במסגרת מערכת יחסים זוגית יש השלכות כלכליות משמעותיות וארוכות טווח. פעמים רבות, השלכות אלה עומדות ברקע העובדה שהאישה נפגעת האלימות מצויה בחובות, גם אחרי פרידה מבן הזוג האלים. הן גם משפיעות על יכולתה להתמודד עם החובות. לכן, חשוב לתת את הדעת לגורמים הבאים:

א. סיבות כלכליות הן גורם מרכזי לכך שנשים נשארות זמן רב במערכת יחסים אלימה

מחקרים מצביעים על כך שמערכת יחסים אלימה נמשכת בדרך כלל זמן רב - עשר שנים בממוצע. משך שנות האלימות בתוך מערכת היחסים עומד על שמונה שנים בממוצע.⁵ המונח המקצועי "מעגל האלימות" מתייחס לכך שנשים נוטות לצאת ולחזור אל הסביבה האלימה כשמונה פעמים לפני שהן יוצאות ממנה באופן סופי ומוחלט.⁶ מדובר בתהליך ממושך, שבתחילתו נשים רבות מנסות למצוא דרכים להפסיק או להפחית את האלימות מבלי לסיים את מערכת היחסים. כחלק מתהליך זה ישנם ניסיונות לפרידה מבן הזוג וחזרה אליו מתוך תקווה לשינוי במערכת היחסים.⁷

יש גורמים רבים לכך שנשים נשארות במערכת יחסים אלימה, כשאחד המרכזיים שבהם הוא **גורם כלכלי**. נשים רבות נשארות לכודות ביחסים האלימים בהיעדר משאבים לעזיבה ובשל חשש מעוני, היעדר פרנסה, היעדר דיור וכיו"ב, לאחר הפרידה. הדבר נובע במידה רבה מהמציאות בה חיו בתוך

⁴ ציטוט של אישה נפגעת אלימות אשר מלווה ע"י עמותת רוח נשית, מתוך: דפנה רובינשטיין, "נייר עמדה: קידום מדיניות וחקיקה בנושא חובות של נפגעות אלימות (רוח נשית, 2016).

⁵ חיה יצחקי, רחל דקל וענת בן פורת "מחקר מעקב אחר נשים נפגעות אלימות במשפחה: במקלט ובחזרה לקהילה" משרד הרווחה והשירותים החברתיים ואוניברסיטת בר אילן (2014) 12.

⁶ גל יעקובי "עצמאות כלכלית לנפגעות אלימות - ממעגל האלימות למעגל התעסוקה" נייר מדיניות שהוגש לשר הרווחה והשירותים החברתיים, ביה"ס למדיניות ציבורית וממשל, האוניברסיטה העברית בירושלים (2013) 4.

⁷ יצחקי ואח', ה"ש 5 לעיל, עמ' 17.

מערכת היחסים האלימה, מציאות שפגעה ביכולת ההשתכרות שלהן. מסגרת חיים אלימה משבשת את יכולת הנשים הנתונות לאלימות להשתלב בשוק העבודה, לרכוש השכלה ומקצוע, לפרנס את ילדיהן ולהשיג יציבות תעסוקתית, והיא פוגעת גם בתפיסת הערך העצמי שלהן. מסגרת חיים כזו גורמת לתלות כלכלית באדם הפוגע, דבר המסכן את הנשים ובמקרים רבים מותיר אותן במעגל האלימות.⁸

ראו למשל את דברי בית המשפט העליון:

"נוכל רק לשער בנפשנו עד כמה אלימות מידי בן זוג בעלת השפעה מדכאת על מצבו האקונומי והתעסוקתי של בן הזוג הנפגע. מחקרים לא מעטים עסקו בהשלכות אלו. בן הזוג הנתון בביתו לאירועי אלימות פיזית או נפשית מצד בן זוגו "סוחב" עימו את השלכותיה ליום העבודה: החל מהזמן הכרוך בטיפול והחלמה מנזקי האלימות, עובר בהיעדרויות ואיחורים למקום העבודה, וכלה בקשיי ריכוז ודיכאון, הפרעות והטרדות של בן הזוג... קורבנות דיווחו כי האלימות פוגעת בהערכתם העצמית וביכולתם למצוא תעסוקה... נמצא שיעילותם של בני זוג נפגעי אלימות פוחתת, וכך גם המשכורת שלהם... בן הזוג הנפגע אינו מסוגל להתמסר לעבודתו עקב פחדיו מבן זוגו, ועשוי להימנע מלכתחילה מפני קידום תעסוקתי משום שזה יגביר את האלימות... מחקרים עוד מעידים כי נשים שדיווחו שהן סבלו מאלימות מידי בן זוגן, נטו יותר להיות מובטלות, הרוויחו משכורות נמוכות יותר מהמוצג, או החליפו עבודות בתדירות גבוהה יותר... יש שמצאו שאלימות מתמשכת עשויה להשפיע על יכולת בן הזוג הנפגע לכלכל את עצמו גם לאחר שהאלימות הופסקה למשך שנים רבות בין היתר משום הבידוד חברתי, חוסר הניסיון או התנודתיות הרבה בין מקומות עבודה".⁹

בשל הפגיעה ביכולת ההשתכרות עקב האלימות, גם אישה שמוצאת את הכוחות כדי לעזוב מערכת יחסים אלימה, עלולה לחזור אליה יותר מפעם אחת לאחר העזיבה, לרבות לאחר שהות במקלט לנשים נפגעות אלימות. לפי נתוני משרד הרווחה אודות נשים ששהו במקלטים לנשים מוכות בשנת 2015, למעלה מ-40% מהנשים חזרו לגבר האלים אחרי שהות במקלט.¹⁰ נשים רבות מסבירות זאת בסיבה כלכלית.

גם לאחר עזיבת מערכת יחסים אלימה, ההתאוששות הכלכלית היא ארוכה ועלולה לארוך שנים. ממחקרים עולה כי שיקום כלכלי של אישה נפגעת אלימות אורך בין 3 ל-6 שנים.¹¹ יש מחקרים

⁸ יעקבי, ה"ש 6 לעיל; נייר עמדה שהוגש ע"י עמותת רוח נשית לוועדה הבין משרדית בנושא אלימות במשפחה, ראו באתר רוח נשית: <https://drive.google.com/file/d/17FnsTVsYZSrUmoDtCcSsXRba0jeinXGU/view>; וראו גם דברי בית הדין הארצי לעבודה בעב"ל 44545-02-20 פלונית נ' המוסד לביטוח לאומי, פסקה 49.

⁹ בע"מ 7272/10 פלונית נ' פלוני, כבוד השופט הנדל.

¹⁰ יצחקי ואח', ה"ש 5 לעיל, עמ' 18.

¹¹ Karni Krigel & Orly Benjamin "From Physical Violence to Intensified Economic Abuse: Transactions Between the Types of IPV Over Survivors' Life Courses" *Violence Against Women* (2021) 1, 4.

שמראים שנשים נפגעות אלימות מרוויחות פחות, עובדות בהיקף מצומצם יותר, עובדות יותר במשרות חלקיות שלא מרצונן, ויש להן יותר סיכוי להיות מובטלות לעומת נשים שאינן נפגעות אלימות.¹²

ב. נשים נפגעות אלימות נתקלות בחסמים רבים בדרך לעצמאות כלכלית

כאמור, גם לאחר פרידה מן זוג אלימים, נשים רבות מתקשות להתפרנס ולהגיע לעצמאות כלכלית. את החסמים המקשים על נשים נפגעות אלימות בדרך לעצמאות כלכלית ניתן לחלק לקטגוריות הבאות:¹³

(1) **נזקים בריאותיים ונפשיים** – בעקבות החשיפה לאלימות, נגרמים לנשים נזקים בריאותיים ונפשיים המצמצמים את סיכוייהן להשתלב בעבודה ולהתפתח מבחינה מקצועית. מחקרים מצביעים על כך שהסיכון שנשים נפגעות אלימות יסבלו מדיכאון, מנטייה להתאבדות, מהפרעה פוסט-טראומתית ומהתמכרויות גדול פי 3-5 בהשוואה לנשים שלא נחשפו לאלימות מצד בן זוגן. כל אלה עלולים לגרוע מהמשאבים הנפשיים הנדרשים כדי להשיג עבודה, לשמר אותה ולהתקדם בשוק העבודה. בנוסף, האלימות עלולה לגרום לבעיות כרוניות, שהן תוצאה של הנזק הנפשי ונמשכות גם זמן רב לאחר הפרידה מן הזוג האלים.¹⁴

(2) **חסמים מוסדיים, חברתיים וארגוניים** – בפני נשים נפגעות אלימות עומדים חסמים חברתיים וארגוניים, הקשורים בהיעדר הזדמנויות כלכליות והיעדר ביטחון סוציאלי מספק לנשים, דבר המחזק את התלות הכלכלית של נשים בבן זוגן האלים. בהקשר זה ניתן למנות בין היתר את הקושי במציאת פתרונות דיור הולמים, היעדר הכשרות מקצועיות מספיקות והימנעות של מעסיקים מפיתוח מדיניות ארגונית תומכת בנשים נפגעות אלימות.¹⁵

(3) **התערבות אלימה ומכוונת של בן הזוג** – לעיתים קרובות, במערכת יחסים אלימה, פועל בן הזוג האלים כדי להעמיק את התלות הכלכלית של בת הזוג בו, בין היתר באמצעות מניעת התפתחות אישית ותעסוקתית, שליטה כלכלית ובידוד משפחתי, חברתי וקהילתי.¹⁶ במקרים רבים, התנהגות כזו עולה כדי "אלימות כלכלית", שעלולה להתבטא גם בחובות הנכפים על האישה. על כך יורחב בסעיף הבא.

¹² שם.

¹³ ראו גם: Karni Krigel & Orly Benjamin "Women Working in the Shadow of Violence: Studying the Temporality of Work and Violence Embeddedness (WAVE)" 84 *Women's Studies International Forum* 102433. (2021)

¹⁴ קרני קריגל ועינת פלד "הנתיב המוביל מתלות לעצמאות כלכלית בקרב נשים נפגעות אלימות בן זוג: רקע תיאורטי, חסמים ועקרונות פעולה" *ביטחון סוציאלי* 99 (אדר ב' תשע"ו, מרץ 2016) 63, 68.

¹⁵ שם, 69-70.

¹⁶ שם, 66-67.

2. אלימות כלכלית בין בני זוג

אלימות כלכלית היא שימוש בכסף כאמצעי שליטה על בן או בת הזוג. בהצעת חוק נגד אלימות כלכלית, שהוגשה בשנת 2020 ע"י שר המשפטים ושאושרה בוועדת השרים לענייני חקיקה ובקריאה ראשונה, מוגדרת אלימות כלכלית כך:

"התנהגות מתמשכת של אדם כלפי בן זוגו, תוך הטלת אימה, הפעלת כפייה או הפעלת שליטה עליו, המתבטאת באחת או יותר מאלה:

(א) התנהגות המונעת או מקשה על מימוש התנהלות כלכלית עצמאית של בן הזוג, ובכלל זה על יציאה לעבודה או על פתיחת חשבון בנק;

(ב) התנהגות המונעת או מקשה על שימוש בנכס שיש לבן הזוג זכות בו או גישה אליו, בכלל זה מניעת החזקת כרטיס אשראי או שימוש בו, הסתרת קיומו של נכס כאמור, של פעולה בנוגע אליו או של התחייבות לגביו וכן מניעת גישה למידע על הנכס, על פעולה כאמור או על התחייבות כאמור;

(ג) התנהלות כלכלית המונעת ניהול סביר ותקין של חייו של בן הזוג, בכלל זה בדרך של שליטה על התנהלותו הכלכלית של בן הזוג בחיי היום יום".¹⁷

וביתר פירוט – ניתן להציג מספר דוגמאות לדרכים בהן יכולה האלימות הכלכלית לבוא לידי ביטוי¹⁸:

(1) **התנהגויות המונעות מהאישה מלהתפרנס בכוחות עצמה** – פגיעה ביכולתה של האישה לרכוש השכלה וכישורי חיים באמצעות מניעת או סיכול ניסיונותיה להגיע לראיונות עבודה או מניעת הוצאת רישיון נהיגה;

(2) **הגבלת שימוש במשאבים קיימים ומניעת מידע** – הגבלת האישה בהוצאת כסף; הקצאת כספים מעטים לאישה תוך מניעת גישתה לחשבונות המשותפים עד כדי מחסור קיומי במזון או יכולת ניידות; הסתרת מידע לגבי המצב הכלכלי של בני הזוג; הגבלת האישה בשימוש במשאבים כגון רכב, כרטיסי אשראי או פנקס צ'קים;

(3) **ניצול לרעה של משאבים** – גניבת כספים משפחתיים, הימור עליהם והשחתת רכוש. ניצול זה יכול לבוא לידי ביטוי גם באילוץ האישה לעבוד ובהשתלטות על משכורתה.

¹⁷ הצעת חוק למניעת אלימות במשפחה (תיקון מס' 18 והוראת שעה) (מניעת אלימות כלכלית), התש"ף – 2020.
¹⁸ אריאן רנן-ברזילי ושרלי יוסרי "אלימות כלכלית במשפחה – בין דומיננטיות גברית לגבריות נכפית?" **עיוני משפט** לט (2016) 600, 625-626. להרחבה על הדרכים השונות בהן מתבטאת אלימות כלכלית בין בני זוג, ראו: Adrienne E. Adams, Cris M. Sullivan, Deborah Bybee & Megan R. Greeson "Development of the Scale of Economic Abuse" 14(5) **Violence Against Women** (2008) 563.

(4) חובות כפויים – לעניין זה ייוחד פרק בהמשך הדברים.

צורות אלה של התנהגות יוצרות תלות מוגברת ומתמשכת של האישה בבן זוגה. לכן, אישה שהייתה נתונה לאלימות כלכלית נוטה להאמין כי תתקשה להסתדר בכוחות עצמה מבחינה כלכלית אם תעזוב את בן הזוג.

ההשלכות של אלימות כלכלית הן חמורות. מחקר שנערך בבריטניה אשר בחן מקרים של נשים נפגעות אלימות שפנו לסיוע במקלטים, ושסבלו מאלימות כלכלית, העלה כי: חמישית מהנשים דיווחו כי כתוצאה מאלימות כלכלית הן אינן יכולות לקנות מזון להן ולילדיהן; שליש מהן אמרו כי לא יכלו לקנות מוצרי יסוד שאינם מזון; 27% אמרו כי היו על שמן חובות; ו-10% הפכו להיות חסרות בית.¹⁹

חשוב לציין כי אלימות כלכלית היא תופעה מגדרית. במקרים רבים, גבר מפעיל אלימות כלכלית כלפי אישה במטרה לשלוט בה ולמנוע את עצמאותה. אמנם, יכולה להיות גם אלימות כלכלית שאישה מפעילה כלפי גבר, אך ברוב המקרים מדובר במצב ההפוך.²⁰

עוד יש להדגיש כי ברוב המקרים בהם יש אלימות פיזית כלפי אישה מצד בן זוגה, יש גם אלימות כלכלית. חוקרים מעריכים כי בין 94%-ל-99% מהנשים המבקשות סיוע על רקע אלימות מצד בן זוג, חוו אלימות כלכלית.²¹ לכן, כשמדובר באישה נפגעת אלימות בתוך מערכת יחסים זוגית, ניתן להניח כי, בסבירות גבוהה, היא נפגעה גם מאלימות כלכלית.

3. חובות כפויים במערכת יחסים זוגית

דפוס פוגעני במיוחד של אלימות כלכלית, שעלול להוביל למצב של חדלות פירעון, הוא יצירת חובות על שם האישה, בדרכים שונות ומגוונות. פרופ' אנג'לה ליטוויין מכנה אלימות כלכלית זו בשם: "חובות כפויים" (coerced debts), והיא מגדירה "חוב כפוי" כחוב שנוצר על שם אדם שלא בהסכמתו, במסגרת מערכת יחסים אלימה.²²

¹⁹ <https://www.ukfinance.org.uk/financial-abuse-code-practice>

²⁰ Arianne Renan-Barzilay "Power in the Age of In/Equality: Economic Abuse, Masculinities, and the Long Road to Marriage Equality" 52 *Akron Law Review* (2018) 211; Evgenia Bourova, Ian Ramsay and Paul Ali, "Limitations of Australia's Legal Hardship Protections for Women with Debt Problems Caused by Economic Abuse" 42(4) *UNSW Law Journal* (2019) 1146, 1148.

²¹ Adrienne E. Adams, Angela K. Littwin & McKenzie Javorka, "The Frequency, Nature, and Effects of Coerced Debt Among a National Sample of Women Seeking Help for Intimate Partner Violence" 26(11) *Violence Against Women* (2020) 1324, 1324.

²² Angela Littwin "Coerced Debt: The Role of Consumer Credit in Domestic Violence" 100 *Calif. Law Review* 951 (2012).

ישנן מספר דרכים ליצירת חוב כפוי:²³

(1) **תרמית** – הונאת האישה על מנת לרשום חובות על שמה, במקום על שמו של בן הזוג לו שייך החוב, או תרמית בהקשר לחוב המשותף לשני בני הזוג, תוך הסתרת פרטים חשובים. דוגמאות: שימוש בשם האישה ללא ידיעתה, כדי לקבל הלוואה או אשראי בשמה. לקחת הלוואה על שם האישה, תוך ניצול העובדה שהיא אינה מבינה את משמעות הדבר, או כשנמסר לה מידע כוזב לגבי ההלוואה. שימוש בכרטיס האשראי שלה ללא רשותה. רישום חיובים עבור מוצרים כמו חשבון אינטרנט, טלפון נייד או רכב, על שם האישה בלבד, כשהגבר הוא זה שמשתמש במוצרים אלה באופן בלעדי. לעתים, בן הזוג רושם על שם האישה בלבד חוזים להוצאות של הבית (כגון חשמל ומים) גם כאשר שני בני הזוג גרים בבית ומשתמשים בשירותים אלה. לעתים, לאחר פרידה, בן הזוג בכוונה יוצר חובות בכרטיסי אשראי שהוצאו על שם האישה, או מאפשר לחוב פיגורים לחברת החשמל להצטבר לאחר שהיא כבר עזבה את בית המשפחה. לעתים, הגבר מפסיק לשלם את החלק שלו בחוב המשותף לשני בני הזוג. תרמית לגבי דבר קיומו של החוב, או גובה החוב, נעשית בדרכים שונות, כולל הסתרת דברי דואר ומניעת גישה לחשבונות בנק.²⁴

(2) **כפייה** – אילוץ האישה, תוך שימוש באיומים, לקחת על עצמה חובות. למשל - בן הזוג גורם לאשה להוציא כרטיס אשראי או לקחת הלוואה בניגוד לרצונה, או גורם לה לקנות באשראי בניגוד לרצונה. לעתים הכפייה אינה ישירה. הכוונה למצב בו האישה חוששת לדבר על החוב עם בן זוגה, מחשש שהדבר יגרום להתקפי זעם ואלימות מצידו.²⁵ התוצאה היא שלעתים נשים חותמות על מסמכים שונים שכובלים אותן בחובות, כשלמעשה אין להן אפשרות אמיתית לסרב לכך. בהקשר של גירושין, ישנם גם מקרים בהם בן הזוג סוחט את האישה שתיקח על עצמה את מחצית החוב שלו בחשבון הבנק המשותף, בתמורה למתן גט ולסיום ההליכים המשפטיים.

(3) **מניפולציה** - תמרון האישה כדי לגרום לה לקחת על עצמה חוב שאחרת לא הייתה לוקחת. לעתים, בן הזוג מפעיל על האישה לחץ לשמש כערבה צד שלישי לחובות שהוא לוקח על שמו.

בבסיס החוב הכפוי עומד **חוסר הנגישות של האישה למידע פיננסי**. פעמים רבות, נשים שנמצאות במערכת יחסים אלימה אינן יודעות מה גובה המשכורת של בני זוגן או על שם מי רשומים נכסים שונים של המשפחה, וזאת משום שבן הזוג מונע מהן מידע פיננסי. ממחקרים אף עולה כי נשים שנמנעה מהן גישה למידע פיננסי על ידי בן הזוג, מצויות בסיכון גבוה במיוחד להימצא במצב של חובות כפויים.²⁶

²³ ראו: Littwin, שם; אתר הארגון הבריטי - SEA – Surviving Economic Abuse - Survivingeconomicabuse.org/i-need-help/debt/

ראו גם דוגמאות ממחקר אוסטרלי: Bourova et al, ה"ש 18 לעיל, 1148.

²⁴ Adams et al, ה"ש 19 לעיל, 1326.

²⁵ רובינשטיין, ה"ש 4 לעיל.

²⁶ Adams et al, ה"ש 19 לעיל, 1334.

כפיית חובות היא פרקטיקה נפוצה של אלימות כלכלית. בעבודה של הארגון הבריטי SEA (Surviving Economic Abuse) עם נשים נפגעות אלימות במשפחה, נמצא כי 50% מהנשים אמרו שהכריחו אותן לקחת הלוואה או לקנות באשראי, בניגוד לרצונן. 43% אמרו שבן הזוג יצר חוב על שמן. 33% אמרו שבן הזוג לקח הלוואה על שמן או קנה דבר מה בכרטיס האשראי שלהן, בלי הסכמתן.²⁷ במחקר מארה"ב עלה כי 52% מהנשים שהשתתפו במחקר, כולן נפגעות אלימות, דיווחו על חוב כפוי. רובן (66% מהן) הסבירו כי לא יכלו להתנגד לדרישת בן הזוג לקחת הלוואה על שמן או לקנות באשראי לפי בקשתו, בשל חשש מהשלכות כמו קללות, צעקות או איומים בסיום מערכת היחסים. 38% מהן חששו גם מתגובה של אלימות פיזית בשל סירוב כזה, כולל חשש מרצח.²⁸

בישראל, מחקר שנערך בעמותת רוח נשית שופך אור על התופעה של אלימות כלכלית בדרך של כפיית חובות. מהמחקר עולה כי 70% מהנשים שפנו לרוח נשית (כולן נפגעות אלימות לסוגיה שביקשו סיוע בשיקום כלכלי) דיווחו כי יש להן חובות. בחלק גדול מהמקרים, מדובר בחוב שנובע מאלימות כלכלית. הנתונים שנאספו מלמדים כי האלימות הכלכלית מתקיימת הן בחשבונות בנק משותפים והן בחשבונות בנק שרשומים רק על שם האישה.²⁹

להלן מספר ציטוטים ממחקר זה, אשר ממחישים את הדרכים בהן נוצרים החובות:

- "בעלי לשעבר לא נתן לי לעבוד ולהיות מעורבת בכלכלה. הוא היה האחראי הבלעדי על הנושאים הכספיים ולי אף פעם לא הייתה גישה לחשבון ולכסף. היה לוקח את תעודת הזהות שלי ועושה בה כרצונו ועוקב אחרי לבנק. לקראת הפרידה הוא יצר חובות בחשבון המשותף שלנו".
- "התגרשתי לפני שנה וחצי והגרש שלי השאיר לי את החובות. שנה לפני הגירושין הוא פתח בסתר חשבון משלו והשאיר את כל החובות בחשבון המשותף שהפך להיות החשבון שלי. הוא יצא מהחשבון והכול הגיע אלי. בגדול".
- "החוב נוצר ללא ידיעתי כשהייתי במקלט, הכונס נכסים הגיע אלי דרך עורך הדין של המקלט והודיע לי שיש לי חוב. החוב רק על שמי כי לגרוש שלי אין חשבון, כל הכסף שלו בשחור. הוא לא היה נותן לי לצאת לעבוד או לצאת מהבית. החשבון היה רק שלי אבל הייתה לו גישה חופשית אלי".

²⁷ אתר SEA, ה"ש 21 לעיל.

Adams et al, ה"ש 19 לעיל, 1330.

²⁹ רובינשטיין, ה"ש 4 לעיל. הציטוטים הבאים מובאים ממחקר זה. המחקר התבסס על מקורות המידע הללו: 390 שאלונים שהועברו לנשים שפנו לרוח נשית בשנים 2013-2015; שאלון שהועבר בקרב 14 מנהלות המקלטים בארץ ו/או היועצות המשפטיות של המקלטים בשנת 2014; ראיונות טלפונים מפורטים עם 50 נשים נפגעות.

- כשהייתי במקלט, הדירה הייתה על שמי והגרוש שלי המשיך לייצר חובות. הוא לא שילם גז, חשמל, הכול היה על שמי והחוב נוצר ללא ידיעתי. קיבלתי פתאום הודעה מהבנק שאני במינוס גדול, אבל בגלל שהייתי במקלט הייתי חייבת לקחת הלוואה, גם שכירות שילמתי מהחשבון שלי והוא גר שם. באותה תקופה אפילו לא הייתה לי תעודת זהות כי הגרוש שלי לקח גם אותה. לגרוש היה אישור לבנק, הוא ידע את הקוד וידע איך להשתמש בו. כך, למרות שהחשבון היה רק על שמי, הייתה לו גישה חופשית אליו. באותה תקופה עשיתי הכול רק כדי להתרחק ממנו בגלל האלימות שלו ולא יכולתי לבקש ממנו כלום.

לעיתים קרובות נשים אינן מודעות לחוב עד שהן מתכוונות לעזוב את מערכת היחסים האלימה, כאשר החוב כבר גדול מאוד. זאת בגלל שימוש בטקטיקות כמו שליטה על הגישה של האישה לנתונים כספיים, הסתרת דברי דואר, מעקב אחרי שיחות טלפון, הקצבה של דמי כיס כדי לחסום גישה ישירה לכספים המשפחתיים, איסור על האישה לשאול על עניינים כספיים, ולחץ כבד על האישה לחתום על מסמכים מהבנק בלי שהורשתה לקרוא אותם קודם לכן. נשים רבות שפנו לרוח נשית העידו, כי לא ידעו שחשבון הבנק הוא רק על שמן. הן גילו זאת רק כאשר הבעל עזב והחובות נשארו.³⁰

נשים אחרות דיווחו כי הן הוחתמו על ערבות צד ג' בלתי מוגבלת בסכום וכך נקלעו לחובות. מדובר היה בחשבון עסקי על שם בן הזוג שנקלע למצוקה תזרימית והבנק דרש את החתמת האישה על ערבות זו בשביל מתן הלוואה, כאשר היא נעדרת הבנה בסיסית של השלכות המסמך המשפטי עליו חתמה. הרבה נשים דיווחו שנלקחו הלוואות ללא ידיעתן. נשים אחרות דיווחו על עסקים בשליטת הגבר כאשר החובות "גולגלו" עליהן.³¹

גם ממחקרים בחו"ל עולה כי נשים שלקחו על עצמן אחריות לחובות של העסק של בני הזוג עשו זאת פעמים רבות מבלי שהבינו את מלוא המשמעות של ההשלכות המשפטיות של החתימה. במקרים רבים, ה"ההסכמה" של נשים אלה לחתום נבעה מפחד מאלימות או מפחד שסירוב לחתום יביא לסיום מערכת היחסים שבה הן תלויות כלכלית.³²

ההשלכות של חובות כפויים עלולות להיות חמורות, להשפיע על מצבה הכלכלי של האישה לתקופה ארוכה, ואף להשפיע על יכולת עזיבתה את מערכת היחסים האלימה. ממחקרים עולה כי לנשים עם חובות כפויים יש סיכוי של פי 2.3 מנשים בלי חובות כפויים, להישאר במערכת יחסים אלימה בגלל

³⁰ ש.ם.

³¹ ש.ם.

³² Bourova et al, ה"ש 18 לעיל, 1159-1160.

סיבה כלכלית. השלכה נוספת קשורה לפגיעה בדירוג האשראי של האישה, העלולה אף היא להקשות על פתיחה בחיים חדשים.³³

4. סימנים לראשית הכרה בצורך להתחשב באלימות כלכלית ובחובות

כפויים

בשנים האחרונות ניתן לזהות התחלה של הכרה ממסדית בבעיה של חובות כפויים ואלימות כלכלית במסגרת מערכת יחסים זוגית. גורמים רשמיים במדינת ישראל, ובהם בתי משפט ובנקים, מתחילים להכיר בכך שנדרשת גמישות כאשר מדובר בחייבת שנפגעה מאלימות כלכלית.

להלן מספר דוגמאות:

- בדצמבר 2019, במסגרת הליך חדלות פירעון, הכיר בית המשפט המחוזי בבאר שבע בכך שאלימות מצד בן זוג משליכה על מצבה הכלכלי של אישה גם מספר שנים אחרי סיום הקשר ואחרי שהות במקלט לנשים מוכות. בפסק הדין, שעסק בפשיטת רגל של חייבת שהיא נפגעת אלימות, אשר שהתה, יותר משנה וחצי לפני הדיון, במקלט לנשים מוכות (כשהחוב נוצר על שמה על ידי בן זוגה האלים), הכיר כבוד השופט ישראל פבלו אקסלרד בכך שעקב נסיבות חייה הקשות, אין באפשרותה להחזיר את החוב. השופט ציין כי: **"בדרך כלל, אישה אשר שוהה במקלט לנשים מוכות, מתקשה ביותר, במשך מספר שנים, להשתלב באופן מלא במעגל העבודה"**.

השופט החליט לפטור את החייבת מהליכי פשיטת רגל, וקבע:

"על בית המשפט במקרה כזה, ליתן את חלקו בהליך שיקומה של החייבת וזאת על דרך של מתן הפטר לאלתר, ללא תוספת לקופה וזאת על מנת שתתפנה החייבת לטפל בעצמה, בילדיה ולשקם עצמה מן הבחינה הכלכלית והרגשית..."³⁴.

- ביולי 2021 ניתן בבית המשפט המחוזי מרכז-לוד פסק דין נוסף, בו הופטרה אישה נפגעת אלימות ובעלת נכות, עם מסכת חיים קשה, מכל חובותיה. לדברי כבוד השופט מיכאל קרשן:

"במקרה מיוחד זה יש לבכר את אינטרס השיקום של החייבת ולתת לו עדיפות מלאה על פני צורכי הנושים. גורלה של החייבת לא שפר עליה. החייבת היא אישה מוכה. שני בני

³³ Adams et al, ה"ש 19 לעיל, 1327.

³⁴ פט"ר 48389-02-17.

הזוג להם שודכה התעמרו בה קשות. ננקטה כלפיה גם אלימות כלכלית, שהסבה נזק משמעותי ליכולתה להשתלב בשוק העבודה. במקרים מסוג זה על בית המשפט בהליך חדלות הפירעון לתרום את חלקו לשיקומה של החייבת, על מנת שתוכל בהקדם האפשרי להתפנות ולטפל בעצמה ובילדיה".³⁵

• דוגמא נוספת להכרה במצבן הייחודי של חייבות שהן נשים נפגעות אלימות, ובצורך בהתייחסות גמישה אליהן, ניתן למצוא **באמנת הזמינות הפיננסית לנשים נפגעות אלימות**,³⁶ אשר נוצרה על ידי בנק ישראל ואיגוד הבנקים. מדובר בנוהל וולנטרי של הבנקים ושל חברות האשראי, שהרקע ליצירתו היה התחזקות ההבנה כי נשים נפגעות אלימות סובלות פעמים רבות מקושי כלכלי וכי נסיבות חייהן אינן מאפשרות להן לשלם את חובותיהן. לאור ההכרה במציאות זו, החליטו הבנקים וחברות האשראי לייצר מתווה פעילות שיאפשר הענקת ליווי פיננסי ממוקד לנשים נפגעות אלימות. במסגרת האמנה, מונו אנשי קשר לנושא האלימות בכל בנק וחברת אשראי. תפקידם של אנשי הקשר הוא לסייע לנשים לקבל החלטות פיננסיות המתאימות להן.

בנוסף, כלולים באמנה כלים פיננסיים שונים שניתן להפעיל, בהתאם לנסיבותיו של כל מקרה ובשיקול דעת הבנק. כלים אלה כוללים:

- (1) ביטול הרשאה הדדית בחשבון, כדי למנוע מהגבר לפעול בחשבון בדרך של ניצול לרעה את המצב.
- (2) הפסקת פעילות בחשבון המשותף ופתיחת חשבון חדש לאישה.
- (3) בחינת אפשרות לחלוקה שווה של החוב בין שני בני הזוג בחשבון הישן, על מנת לאפשר לנשים שמסוגלות לכך, לגייס את הסכום הנדרש ולהיפרע כך מחלקן בחוב המשותף שנצבר.
- (4) הקפאת תשלומי משכנתא.
- (5) העמדת אשראי לנשים גם בהיעדר הכנסות, כדי לאפשר להן להתחיל בחיים עצמאיים.
- (6) השהיית הליכי גביית חובות.

האמנה הבנקאית, שבתחילת הדרך חלה רק על נשים ששהו במקלטים לנשים מוכות, הורחבה כך שהיום היא מוחלת, בהדרגה, גם על נשים החיות בקהילה ומלוות ע"י מרכזים למניעת אלימות במשפחה של משרד הרווחה והביטחון החברתי.

³⁵ פש"ר 40846-07-19 פלוגית נ' כונס נכסים רשמי תל אביב ואח'.

³⁶ <https://www.boi.org.il/he/ConsumerInformation/Pages/economicviolence.aspx> (אתר בנק ישראל).

כמו בישראל, אף במדינות שונות בעולם ישנו שיח אקדמי ומקצועי המתייחס לקושי של נשים הסובלות מאלימות כלכלית. להלן שתי דוגמאות:

באוסטרליה, הן ברמה הפדרלית והן בחקיקה של המדינות השונות, קיימות הגנות משפטיות, ומדיניות מתחשבת, בנוגע לחייבים עם קושי בהחזר תשלומים בשל נסיבות חיים קשות כגון מחלה, אבטלה או פירוק התא המשפחתי ("Financial Hardship"). מערך של חוקים ותקנות מאפשר לחייבים כאלה לבקש הסדרי תשלום נוחים והקלות נוספות. בנוסף, יש חקיקה ספציפית לגבי לקוחות של בנקים וחברות חשמל וגז, המצויים בנסיבות חיים קשות.

בשנת 2016 פרסמה וועדה ממלכתית במדינת ויקטוריה דו"ח העוסק בטיפול באלימות במשפחה. הדו"ח קבע כי בקרב גורמים רבים קיים חוסר מודעות לנושא של אלימות כלכלית. בהקשר של נשים עם חובות שהם תוצאה של אלימות כלכלית, קבע הדו"ח כי הגורמים האמונים על גביית חובות, לרבות במקרים של financial hardship, אינם מגלים כל גמישות כלפי החייבות, גם כאשר נודע להם שהחוב הוא תוצאה של כפייה מצד בן זוג אלים.

הוועדה הדגישה בדו"ח את הקושי הנפשי הכרוך בניסיון להתמודד עם חובות הנוצרים מכפייה כלכלית, במיוחד בזמן בו הנשים צריכות לדאוג לביטחונן האישי.³⁷ הוועדה המליצה, בין היתר, לתקן את החקיקה בדבר Financial Hardship Protections כך שאלימות במשפחה, לרבות אלימות כלכלית, תהיה קריטריון להקלות בהקשר של חובות. עוד המליצה הוועדה להנחות חברות שמספקות שירותים חיוניים כגון חשמל, לערוך לעובדים הכשרות בנוגע לזיהוי אלימות כלכלית בקרב לקוחות, ולסייע ללקוחות אלה להתמודד עם השלכותיה. כמו כן המליצה הוועדה לדרוש מיועצים פיננסיים לעבור הכשרה בנושא סיוע לנפגעי ונפגעות אלימות במשפחה ואלימות כלכלית. חלק מהמלצות אלה של הוועדה אומצו בתקנות של גופים שונים באוסטרליה.³⁸

בבריטניה, חברו גופים בנקאיים ופיננסיים (במסגרת האיגוד "UK Finance") עם משרדי ממשלה, חברות פרטיות וארגונים חברתיים, כדי ליצור נוהל ייעודי למקרים של אלימות כלכלית. מדובר בנוהל בשם: "Financial Abuse Code of Practice"³⁹ אשר במסגרתו נקבעו בין היתר הצעדים הבאים:

(1) העלאת מודעות לנושא האלימות הכלכלית ולמענים הקיימים עבור נפגעי ונפגעות האלימות הכלכלית, בקרב עובדים ועובדות של בנקים.

(2) הכשרות לעובדים ועובדות בנוגע לזיהוי אלימות כלכלית בקרב קולגות ולקוחות.

³⁷ Bourova et al, ה"ש 18 לעיל, 1155.

³⁸ שם, 1156-1157.

³⁹ www.ukfinance.org.il

(3) סיוע ללקוחות שנפגעו מאלימות כלכלית להשיב לעצמם שליטה במצבם הפיננסי ולקבל מידע פיננסי. למשל: סיוע בהשגת מסמכים, הקלות בירוקרטיות בכל הנוגע למסמכים, פתיחת חשבון בנק עצמאי (בנפרד מבן הזוג), מתן מידע בנוגע להתנהלות כלכלית עצמאית, **סיוע בהקשר של חובות** וסיוע במניעת יצירת חובות נוספים בעתיד, בין היתר באמצעות שינוי גובה העמלות.

5. המלצות

מן הדברים שהוצגו במסמך זה עולה כי נשים נפגעות אלימות בכלל, ונשים המתמודדות עם חובות כפויים בפרט, סובלות מבעיות הייחודיות להן המקשות עליהן לקיים את הדרישות בהליכי חדלות פירעון. הסקירה לעיל הצביעה גם על כך שבמדינות שונות בעולם וגם בישראל, ניתן לראות התחלה של הכרה בבעיות אלה ובצורך ליתן לבעיות אלה מענה.

לקליניקה ולרוח נשית היכרות טובה עם "השטח": הקליניקה מתמחה, בין היתר, בהליכי חדלות פירעון ובסיוע בהסדר חובות לאנשים מעוטי יכולת, ורוח נשית מסייעת לנשים נפגעות אלימות להגיע לעצמאות כלכלית. היכרות זו, של כל גוף את תחומו, בצירוף השילוב בין הידע של שני הגופים, מאפשרת לנו ראייה אמיתית של הצרכים המיוחדים של אוכלוסייה זו בהקשר של חדלות פירעון, ולכן מאפשרת ליתן המלצות פרקטיות לסיוע. **להלן נפרט את המלצותינו לגבי הליך חדלות פירעון ושיקום כלכלי של חייבת שהיא אישה נפגעת אלימות**. המלצותינו יתחלקו לשלושה חלקים. **בחלק הראשון נפרט, מניסיוננו, מהם הגורמים שחשוב לקחת בחשבון במסגרת הליכי חדלות פירעון בעת טיפול בנשים נפגעות אלימות. בחלק השני נסביר את חשיבות העברת הידע לגורמים הרלוונטיים, ובחלק השלישי ניתן המלצות פרקטיות ביחס לנקודות צומת בהליכי חדלות פירעון, בהן יש ליתן התייחסות מיוחדת לנשים נפגעות אלימות.**

א. גורמים שחשוב לקחת בחשבון במסגרת הליכי חדלות פירעון ושיקום כלכלי בעת טיפול בנשים

נפגעות אלימות

להלן נפרט את הגורמים שלדעתנו יש לקחת בחשבון בעת טיפול בנשים נפגעות אלימות. אנו סבורות כי יש להתחשב בגורמים אלה לכל אורך ההליך ובכל יישום פרקטי של מודל מותאם לאוכלוסייה זו:

(1) מערכת יחסים אלימה פוגעת ביכולתה של אישה למצות את כושר ההשתכרות שלה – הן במהלך מערכת היחסים והן במשך מספר שנים לאחר סיומה.

(2) הרבה נשים נפגעות אלימות סבלו מאלימות כלכלית, שבמסגרתה נמנעה מהן גישה למידע פיננסי. הדבר עלול להשליך על יכולתן להשיב, במסגרת הליך חדלות פירעון, על שאלות הנוגעות

למצב הכלכלי של התא המשפחתי שלהן. אם אישה אינה יודעת להשיב על שאלה כזו או אחרת, אין להניח מיד כי מדובר בהסתרה או בחוסר תום לב.

(3) אישה נפגעת אלימות עלולה להתקשות להחזיר הלוואה גם במשך פרק זמן ארוך אחרי שנפרדה מבן זוג אליים.

(4) במסגרת מערכת יחסים אלימה רווח דפוס של יצירת חובות כפויים על שם האישה, על ידי בן הזוג האלים. כך, נשים מוצאות עצמן כבולות בחובות שלא הייתה להן שליטה על היווצרותם.

(5) ההשלכות הבריאותיות והנפשיות של האלימות, לרבות תופעות כמו קשיי ריכוז וקשיי התנהלות עקב פוסט טראומה, עלולות להשפיע על יכולתה של אישה לעמוד בתנאים כמו מילוי טפסים ודו"חות במועדים קשיחים.

(6) נשים נפגעות אלימות הן קבוצה שיש לה צורך ברור וחיוני בשיקום כלכלי לאחר פרידה מבן זוג אליים. הן יתקשו להשתקם כלכלית ללא סיוע.

(7) מעמד של חקירה וסיטואציות שמבטאות היררכיה, יחסי כוח ושליטה כלכלית או אחרת כלפי נשים נפגעות אלימות עלולים להיות טריגר לאירועים טראומטיים מהעבר ולהשפיע על יכולת התפקוד של הנשים בהווה.

ג. העברת ידע לגורמים הרלוונטיים

בטרם ניכנס להמלצות הפרקטיות העוסקות בהתייחסות המיוחדת שיש ליתן לנשים נפגעות אלימות בכל אחד משלבי ההליך, נציין כי מעל לכל חשוב להעביר לגורמים את הידע הרלוונטי. הקליניקה ורוח נשית סבורות כי ידע בנוגע לחסמים המיוחדים עימם מתמודדות נשים נפגעות אלימות המצויות בהליכי חדלות פירעון ושיקום כלכלי צריך להיות מועבר, הן בדרך של הכשרות מקצועיות והן בדרך של העברת חומרים כתובים ומקוונים, לכל הגורמים הרלוונטיים להליכי חדלות הפירעון, לרבות לנאמנים/ות, לממונים/ות, לשופטים/ות, לפרקליטות, לעורכי/ות הדין של הסיוע המשפטי ולמייצגים/ות פרטיים.

הקליניקה ורוח נשית סבורות כי יש להעביר את הידע לא רק לבעלי תפקיד שיפעלו במסגרת מודל ייעודי לנשים נפגעות אלימות (ראו בהמשך), אלא לכלל בעלי התפקיד בהליכי חדלות פירעון, כדי שאלה ידעו לזהות מקרים של חייבות המתאימים למודל הייעודי, ולהעבירם למסלול של מודל זה. בהקשר זה הקליניקה ורוח נשית ממליצות כי בהכשרה הכללית הניתנת לכל מי

שמבקש לשמש כנאמן על פי חוק חדלות פירעון ושיקום כלכלי, יהיה פרק על נשים נפגעות אלימות, שיכלול הרחבה על אלימות כלכלית.

ג. המלצות פרקטיות של הקליניקה ורוח נשית המתייחסות לנקודות צומת בהליך חדלות פירעון בהן נדרשת התייחסות מיוחדת לנשים נפגעות אלימות:

להלן נסקור את השלבים בהליכי חדלות פירעון, ונציין לגבי כל אחד מהם, מהן המלצותינו.

שלב פתיחת ההליכים

1. **זיהוי** - לבעלי התפקיד בהליך חדלות הפירעון צריך להיות תפקיד חשוב כצומת זיהוי לאלימות נגד נשים בכלל ולאלימות כלכלית בפרט. לכן, כאשר מוגשת בקשה לצו פתיחת הליכים על ידי אישה, חשוב לנסות לזהות מקרים בהם מדובר באישה נפגעת אלימות. הזיהוי יכול להיעשות בשני מועדים:

1.1. **זיהוי מראש, עם פתיחת ההליך** -

הזיהוי של האישה כנפגעת אלימות (כולל נפגעת אלימות כלכלית) יכול להיעשות מראש כאשר (א) הבקשה לפתיחת הליכים מוגשת באמצעות עובדת סוציאלית או גורם מלווה אחר שמזהה את המצב ככזה. (ב) כאשר האישה מזדהה בעצמה כנפגעת אלימות, או (ג) באמצעות שאלון שעל המבקשת יהיה למלא כחלק מהבקשה לפתיחת ההליך (בדומה לטפסים המחולקים על ידי משרד הבריאות בתחנות טיפת חלב למשל). ככל שהתשובות לשאלון יצביעו על חשש שמדובר באישה נפגעת אלימות, מומלץ להפנות עו"ס מטעם הממונה לשוחח עמה על השאלון. ככל שזוהתה האישה כנפגעת אלימות – יש להעבירה להליך מותאם.

חשוב להדגיש כי לפעמים, גם אם כלל לא נעשה שימוש במונח "אלימות כלכלית", ניתן להבין, מהדברים שהאישה מספרת על מצבה הפיננסי, כי היא אכן נפגעת אלימות כזו. כך למשל, אם לאישה אין כל ידע לגבי המצב הפיננסי של המשפחה, ועולה מדבריה כי לא הייתה לה גישה לחשבון בנק, כרטיס אשראי או פנקס צ'קים, צריכה להידלק "נורה אדומה" לגבי האפשרות שמדובר בנפגעת אלימות כלכלית. זאת משום שכפי שהוסבר לעיל, חלק מהאלימות הכלכלית היא הדרת האישה מגישה למידע פיננסי.

1.2. **זיהוי בדיעבד**

במקרים רבים נשים אינם מזהות את עצמן כנפגעות אלימות או כנפגעות אלימות כלכלית, הן מסיבות של בושה או חוסר רצון להיות מזוהות ככאלה (חשש מסטיגמה), והן מסיבות

של חוסר מודעות למצב. נשים רבות הנתונות לאלימות כלכלית אינן מודעות להיותן במצב כזה, ואינן מגדירות עצמן כנפגעות אלימות. לגבי מקרים כאלה המלצתנו היא, כאמור, שכל הנאמנים יעברו הכשרה, כחלק מהליך הכשרתם כנאמנים, לזהות נשים נפגעות אלימות. ככל שיעלה חשש, במהלך ההליך, כי האישה היא נפגעת אלימות, יעביר הנאמן את המידע לעו"ס מטעם הממונה, אשר תיפגש עם האישה ותבדוק את המצב. ככל שיתברר שהאישה אכן נפגעת אלימות, יועבר המקרה להליך מותאם, שיכלול בין היתר את החלפת הנאמן לנאמן שקיבל הכשרה ספציפית לטפל במקרים כאלה. במקרים בהם יתעורר קושי לעבור להליך הייעודי לנפגעות אלימות בשל השלב המתקדם של התיק וכדי שלא לשנות בעלי תפקיד באמצע הליך, תהיה הקפדה על כך שהמשך הטיפול במקרה ייעשה בהתאם לרוח המודל המיוחד, תוך יידוע בעל התפקיד לגבי עיקריו.

הערה: לאור העובדה שיהיו נשים שיחששו מלהיות מזהות כנשים נפגעות אלימות יש לשקול שינוי שם התוכנית לשם יותר "רך" שלא יתייג אותן ככאלה. הצעותינו: "נשים בחובות שמקורם ב"בן הזוג" או "נשים שנקלעו לחובות עקב פעילות כלכלית/אחרת של בן הזוג". לאחר זיהויה של האישה כנפגעת אלימות, ולמרות שאין הדבר קשור באופן ישיר להיותה במצב של חבלות פירעון, מומלץ שהגורם המזהה יבדוק ברגישות האם האישה זקוקה לסיוע גם בהקשר לאלימות (מקלט לנפגעות אלימות, מרכז למניעת אלימות במשפחה של משרד הרווחה והביטחון החברתי, יעוץ זוגי, שיחה עם עו"ס, תמיכה נפשית, הפנייה לעמותות מסייעות) ויוכל להפנות אותה לגורם המתאים לסיוע.

2. היותה של אישה נפגעת אלימות יהווה "טעם מיוחד" לטובת מתן פתיחת צו הליכים, כאשר חובות האשה נמוכים מ50,000 ₪ (סעיף 187 לחוק).

3. **קביעת זהות הנאמן** - יש למנות נאמן שקיבל הכשרה מתאימה. רצוי נאמנת (לאור העובדה שנשים רבות מתקשות לסמוך על גברים לאחר שנפגעו מגבר).

4. מומלץ למנות **עובדת סוציאלית מטעם הממונה** שתלווה באופן אישי את האישה בהליך ותהיה איתה בקשר רציף. נדרשות פגישות תכופות, סיוע במילוי מסמכים ודו"חות, סיוע הוליסטי במציאת עבודה, תמיכה במסגרת העבודה.

5. **קביעת תשלום חודשי** – יש לגלות התחשבות במצבה של האישה. נשים נפגעות אלימות סובלות במקרים רבים מפוסט טראומה, מחוסר יכולת למצות כושר השתכרות, קושי להחזיק במקומות עבודה. יש לקחת בחשבון שיקולים אלה.

תקופת הביניים

6. בחינת מצבה הכלכלי של החייבת ונסיבותיה – יש לגלות רגישות וחוסר שיפוטיות בחקירה.
7. ביצוע בירור – קביעת מועדים בשעות נוחות לנשים שהן אימהות שמטפלות בילדים; גמישות ורגישות בביצוע הבירור.
8. התייחסות לנסיבות החיים של החייבת כנפגעת אלימות ושיתוף דיסקרטי של בית המשפט במידע זה – במסגרת הדו"ח לשיקום כלכלי יש לציין את העובדה שהאישה היא נפגעת אלימות, שיש לגלות התחשבות במצבה, ובין היתר להתחשב בעניין יכולת ההשתכרות שלה (לאור הפגיעה בפרטיות, יש לבדוק אפשרות שהדו"ח יהיה חסוי). אם מדובר בחובות כפויים, על הדו"ח לציין כי יש לשקול הפטר לאלתר, הפחתת תשלומים או קיצור תקופת השיקום. בנוסף, את נסיבות חייה של החייבת כנפגעת אלימות יש להביא לידי ביטוי במסגרת בקשות שמוגשות בהתאם לשלב בהליך בו התגלתה עובדת היותה קורבן לאלימות.
9. גמישות בירוקרטית - מי שחוותה טראומה עלולה להתקשות מאד עם מטלות כמו מילוי טפסים, איסוף קבלות, עמידה במועדים קשיחים. בין התסמינים הידועים של מצב פוסט טראומטי מצויים קשיי התארגנות וקשיי ריכוז.⁴⁰ לכן, בנוסף לליווי והסיוע על ידי עו"ס, חשוב לנקוט בגישה גמישה בנוגע למילוי הטפסים והעמידה בזמנים.

צו שיקום

10. חובות כפויים יחשבו כנסיבות המצדיקות הפחתת תקופת השיקום לפחות משלוש שנים, הפחתת התשלומים החודשיים או למתן הפטר לאלתר. רצוי לשקול לקבוע שחוב כפוי יהווה טעם מיוחד להיכנס להליך חדלות פירעון, גם אם סכום החוב נמוך מהרף הנדרש.
11. דוחות דו שנתיים לאחר מתן צו שיקום – היות האישה נפגעת אלימות וככל שהיא נמצאת במצב המזוהה כפוסט טראומה, יהוו "נסיבות מיוחדות" המאפשרות מתן פטור מהגשת דוחות דו שנתיים.
12. הפניה להכשרה כלכלית – יש להפנות נשים שזוהו כנפגעות אלימות להליך מותאם לנשים נפגעות אלימות. נשים הסובלות מפוסט טראומה מתקשות להשתתף בהכשרות קבוצתיות ולפיכך מומלץ להפנותן להליך המאפשר הכשרה בליווי אישי ולא כחלק מקבוצה.

⁴⁰ PRSD – איך מזהים תגובה פוסט טראומטית? פוסט טראומה סימנים ודרכי טיפול, מרכז ד"ר טל – www.dratal.co.il

ראו גם: Lorena Brenner, Volker Kollner & Rahel Bachem "Symptom Burden and Work-Related Impairment Among Patients with PTSD and Complex PTSD" *European Journal of Psychotraumatology* (2019) 1091.

6. דברי סיום

לסיום נציין כי שמחנו ללמוד על מודל העבודה הייעודי שפותח על ידי משרד המשפטים בהקשר לשורדי ושורדות זנות. על פניו נראה כי המודל שפותח עבור אוכלוסייה זו עונה על רבות מההמלצות המוצגות לעיל, וכי הוא מהווה דוגמא להטמעת חשיבה מגדרית בהליכי חדלות פירעון ושיקום כלכלי.

לדעתנו, יש לשקול ליישם את המודל שפותח לשורדי ושורדות זנות גם על אוכלוסייה של נשים נפגעות אלימות, וזאת בהתאמות הנדרשות, לאור ההבדלים הקיימים בין שתי האוכלוסיות. אחד ההבדלים הללו קשור בנושא הזיהוי של אישה כנפגעת. אישה שנפגעה מאלימות במערכת יחסים זוגית עשויה להגיע מרקע סוציו-אקונומי ותעסוקתי שנתפס כיותר נורמטיבי מזה של אישה שורדת זנות; היא יכולה להיות אישה נשואה שעובדת בעבודה נורמטיבית עליה היא מדווחת; גרה בבית משלה ומעולם לא הייתה דרת רחוב; מעולם לא הייתה במצב של התמכרות; וכלפי חוץ אינה משדרת מצוקה או מחסור חומרי ונפשי. זאת בניגוד לשורדות זנות רבות, שמגיעות מרקע סוציו אקונומי קשה, חוו התמכרויות וחיים ברחוב ולא היו משולבות במסגרות נורמטיביות. בנוסף לכך, אישה נפגעת אלימות לעתים אינה מבינה ואינה מודה בכך שהיא נפגעת אלימות. לאור זאת, הזיהוי שלה כחייבת הזקוקה ליחס מתחשב ומקל עלול להיות מורכב יותר מזיהוי של אישה שורדת זנות כחייבת כזו. הקושי בזיהוי ידרוש, במקרה של נשים נפגעות אלימות, השקעת מאמצים ומשאבים גדולים יותר בשלב זה.

הבדל נוסף בין שתי האוכלוסיות אותו יש לקחת בחשבון לצורך יישום המודל נוגע לחוב ולאופן יצירתו. שורדות זנות לרוב צוברות חובות עקב ובמהלך החיים בזנות, והחובות הם שלהן. במקרה של אישה נפגעת אלימות, החוב נוצר במסגרת מערכת יחסים זוגית, על ידי בן זוג, ופעמים רבות לאישה לא היה כל חלק ביצירת החוב ואולי הוא אף נוצר ללא ידיעתה.

למרות הבדלים אלה, קיים גם דמיון בין שתי האוכלוסיות, לרבות העובדה שהחוב נוצר עקב נסיבות חיים קשות, הקושי של שתי האוכלוסיות להשתלב בשוק התעסוקה, וההשלכות הנפשיות והבריאותיות של הטראומות שחוו על תפקודן במסגרת הליכי חדלות פירעון ושיקום כלכלי. לכן, בעינינו שתי האוכלוסיות זקוקות להתייחסות נפרדת ומיוחדת לגבי הליכים אלה.

לדעתנו, ככל שיוחל מודל ייעודי גם על נשים נפגעות אלימות המצויות בחובות, הדבר יסייע לנשים אלה לפתוח דף חדש בחייהן, לשקם את עצמן ואת ילדיהן ולמנוע את חזרתן למעגל האלימות. מודל כזה יענה על אינטרס ציבורי חשוב ויעלה בקנה אחד עם מחויבותה ועם מאמציה של מדינת ישראל

למגר את התופעה הקשה של אלימות נגד נשים ולהביא נשים אלו ככל האפשר לשיקום כלכלי ולקדם את שילובן מחדש במרקם החיים הכלכליים.⁴¹

ליאת לייזר, עו"ד, מירי ברנשטיין, עו"ד
הקליניקה לעריכת דין קהילתית במרכז האקדמי
למשפט ולעסקים

ד"ר מירב שמואלי, עו"ד
עמותת רוח נשית

⁴¹ על החשיבות שבהענקת עזרה כלכלית לנשים נפגעות אלימות כדי למנוע את חזרתן לאלימות, ראו גם דברי בית הדין הארצי לעבודה בעב"ל 44545-02-20, ה"ש 8 לעיל, פסקה 52; סעיף 1 לחוק חדלות פירעון – מטרות החוק.